

Zsákutca?

Az agresszió mint viselkedési minta

A korunkra oly jellemző erőszak, az agresszív viselkedési minták erőteljes elhatalmasodása sokakat arra késztet, hogy elgondolkozzanak az emberi magatartás mozgatórugóin és azon, miért válik az egyik ember törvénytisztelő, jogkövető állampolgárrá, és miért választja a másik a normasértő, a társadalmi együttélés legalapvetőbb szabálya-
it is felrúgó magatartásmódot. Tudósok és művészek egyaránt keresik a rejtély megoldását: mi motiválja cselekedeteinket, mi határozza meg az egyes egyén magatartásmódját? Mind a természet-, mind a társadalomtudományok művelői foglalkoznak ezzel a kérdéskörrel – természetesen más-más oldalról megközelítve a témát.

Abban az esetben, ha vizsgálatunkat leszűkítjük a deviancia és a kriminalitás okainak kutatására, elsőként érdemes felidézni az egyes büntetőjogi iskolák, kriminológiai irányzatok erre vonatkozó megállapításait.

A klasszikus büntetőjogi iskola képviselői azt vallották, hogy az egyén szabad akaratlan rendelkezik, döntéseiben semmi és senki nem befolyásolja. Az indeterminizmus hívei szerint ezért mindenkinek vállalnia kell az általa elkövetett tettetért a felelősséget, vagyis a cselekményének megfelelő súlyú büntetésre számíthat az objektivista szemlélet alapján.

A klasszikus iskola tanításaival szembenálló tettes büntetőjogi iskola elvetette az indeterminizmust és az objektivizmust, és azt vallotta, hogy az egyén cselekedetei igenis meghatározottak, nem rendelkezünk a szabad választás lehetőségével. Aszerint, hogy ennek a meghatározottságnak, determináltságnak hol keresték, illetve vélték megtalálni az okait, beszélünk egyrészt az antropológiai-pszichológiai, másrészt pedig a szociológiai irányzatokról.

Az antropológiai irányzat képviselői az egyénben keresték a kriminális magatartás okait, Lombroso, a híres turini fegyházorvos szerint a génekben lelhető meg a magyarázat. Mások a személyiség összetevőit kutatták, még mindig az egyénben keresve az okokat. A szociológiai irányzat a társadalmat jelölte meg a bűnöző magatartásra determináló tényezőként, gondoljunk például a miliő-elméletre. Ha napjaink irányzatait áttekintjük, azt találjuk, hogy a szociológiai elméletek képviselői vannak túlsúlyban, azonban a biológiai-pszichológiai irányzatok is megtalálhatók.

A szociálpszichológusok a társadalmi jelenségekben látják az emberek devianciájának, kriminalitásának okozóit. Vallják Arisztotelész gondolatait, miszerint az ember

zoon politicon, azaz *társas lény*. A társadalmi normák létrejöttét is e ténnyel magyarázzák, a társas együttélés csak akkor lehetséges ugyanis, ha az emberek az egymáshoz alkalmazkodás minimális követelményeit normákba – erkölcsi, illetve jogi normákba – foglalják. A szociálpszichológia egyik vizsgálódási területe éppen az, hogy miért képesek egyesek alkalmazkodni a társadalom elvárásaihoz, mások pedig miért nem tartják tiszteletben a normákat.

Míg a szociálpszichológia az emberek társas viselkedésével foglalkozik, addig az etológusok az állatok társas viselkedését tanulmányozzák. Legkiválóbbjaik egyike *Konrad Lorenz*, aki évtizedes etológiai kutatásai során nem egy alkalommal párhuzamot vont az állatvilág és az emberek viselkedési szokásai között. Megdöbbentő azonosságokra illetve hasonlóságokra figyelt fel. E felismerés alapján alakította ki azt az álláspontját, hogy a társadalmi hatások mellett alapvető az ember biológiai lény volta és öröklött tulajdonságai. Meggyőződése, hogy az emberi agresszió célja eredetileg azonos volt az állatvilágban létező agresszióéval, nevezetesen a fajfenntartást szolgálta. Ez az ösztönös, tehát nem tanult, hanem öröklött viselkedésmód a későbbiekben beépült a társadalmi életbe és így módon már tanulttá is vált (Lorenz, 1995).

2 Konrad Lorenz elméletével az ösztönösség vonatkozásában természetesen vitáz-
nak a szociálpszichológusok, kutatásainak fontosságát azonban senki sem vonja két-
ségbe, és munkái nemegyszer kiindulópontot jelentenek az emberi viselkedés kutatói
számára is. E kutatók nyomán járva – függetlenül attól, hogy a biológiai-pszichológi-
ai irányzatokat elfogadjuk-e vagy sem – érdemes közelebbről megismerkednünk

TANULMÁNY

Konrad Lorenz Magyarországon legújabban megjelent könyvével, amely az emberi társadalom általános válságával, a jövő nem éppen reményteli kilátásaival foglalkozik (Lorenz, 1996).

Megfigyelhetjük, hogy napjainkban az ún. jóléti társadalmak éppoly válsággal küszködnek, mint az új társadalmi rendszert kialakítani törekvő volt szocialista államok. Kormányzatoktól, társadalmi rendszerektől független a válság, amely az emberiséget érinti, és amely bizony aggodalomra adhat okot. Többen figyeltek fel erre a jelenségre s hívták fel a figyelmet a veszélyre.

Álláspontom szerint nem árt megismerni a különféle megközelítéseket, véleményeket, amelyek új összefüggésekre mutatnak rá, és bennünket is továbbgondolásra ösztönöznek. Különösen igaz lehet ez egy olyan nagy formátumú gondolkodó esetében, mint amilyen Konrad Lorenz.

Az előbbieken hivatkozott művében igazán nagyívű áttekintést ad az általa vizsgált témakörrel, hiszen természettudományos alapokon, társadalomtudományi háttérrel, történetiségében vázolja fel az emberiség fejlődését, részvételét az evolúció folyamatában. Könyve megírására a jelenleg általánosan uralkodó értékválság és mindenekelőtt az emberiség jövője miatti aggodalma indította.

Nem mindennapi élmény a természettudós szemével látnunk eddigi fejlődésünket és a jövőnket egy olyan rendszerben, amely a jelent úgy mutatja be, hogy nem ragadja ki a múlttal és a jövővel alkotott egységes folyamatából.

A mű alap gondolata a következő: *„Egyetlen ésszerűen gondolkodó ember sem vonhatja kétségbe, hogy a mi nyugati civilizációnk olyan rendszer, amely kibillent egyensúlyából.”* (Lorenz, 1996, 114. o.)

Ezt az egyensúlyzavart meglátása szerint az emberek viselkedési zavaraiiban, az általuk kitűzött célok értelmetlenségében és a felborult értékrendben követhetjük nyomon. Úgy értékeli, hogy bizonyos emberi viselkedési módok hiánycikknek számítanak, míg más magatartásformák a kívánt arányhoz képest jóval nagyobb számban vannak jelen a társadalmi életben, ami szükségszerűen vezet el az egészséges társadalmi egyensúly megbomlásához. Hangsúlyozza, hogy ezen a szinten már nem érdemes különbséget tenni aszerint, hogy az öröklött, genetikai viselkedési normákról vagy pedig a társadalom különböző szintjei, csoportosulásai által közvetített tradíciókról, kulturális viselkedésmintről van-e szó. Megfogalmazása szerint: *„Hatályon kívül helyezettett minden olyan külső tényező, amely genetikai vagy kulturális jellegű teremtő evolúcióhoz vezet.”* (Lorenz, 1996, 83. o.)

Hasonló gondolatokkal találkozhatunk *Magyari Beck István* írásában is, aki magyarországi szemszögből megközelítve a kérdést – úgy fogalmaz, hogy ne csak Közép-, illetve Kelet-Európa jellemzője a XX. századbeli nagy változás, hanem a nyugati demokráciáké is. Mindez pedig „egy grandiózus kiterjedésű kultúra” (ezt jelöli a nyugati civilizáció kifejezéssel Lorenz) nagyszabású rendszerváltásának a része (Magyari Beck, 1997). Megítélése szerint napjainkban a társadalmi viselkedést destruktív eszmék határozzák meg, s a piac farkastörvényeihez mindenáron való viszonyulás válik az elsődlegesen követendő példává.

TANULMÁNY

Térjünk vissza Konrad Lorenz művéhez, amelyben az általános értékválság okaként a technokrácia uralmát, illetve az ún. „technomorfi” ember torz világszemléletét és ebből adódó torz értékrendjét jelöli meg.

Szerinte az ember jelen korunkban olyan célt tűzött maga elé, amely zsákutcába vezet, és ember mivoltunk hanyatlását idézheti elő. Mint összehasonlító magatartáskutató vizsgálja azt a szemléletet, amely szerint az emberiség célja és feladata a technológia újabb és újabb csúcseinak meghódítása. „*A világot ma uraló technokratikus rendszernek az a szándéka, hogy a kultúrák közti összes különbséget eltüntesse.*” (Lorenz, 1996, 207. o.)

A magatartáskutató a technokrácia mindent összerosó hatását különösen veszélyesnek ítéli meg. Etológiai példák sorával világítja meg a magasfokú specializáltság veszélyeit, amelyek az adott életformát fenyegetik. A specializáltság növekedésével egyre kisebb annak az esélye, hogy új, másik utat lel magának. Az emberek épp ezen a ponton állnak, hiszen a technokratikus rendszer uralma alá gyűr minden mást, öncéllá válik.

Ha megnézzük az utóbbi évtizedekben bekövetkezett változásokat, arra figyelhetünk fel, hogy míg korábban az egyes nemzedékeket jelentéktelen kulturális különbségek választották el egymástól, addig napjainkban ezek a különbségek óriásiak. Gondoljunk csak az „információs szupersztrádán” száguldozó mai fiatalokra és szüleikre, akik számára viszont ez a menedzserkalkulátoros, mobiltelefonos világ idegen és nehezen elfogadható.

Konrad Lorenz arra hívja fel figyelmünket, hogy míg az egymást követő nemzedékek rendkívüli mértékben eltávolodtak egymástól, addig az ugyanahhoz a generációhoz tartozó egyének az egész Földön hasonlóvá lettek.

Lorenz szerint a technokrácia uralma kiöli az emberekből az autonómiát, az individualizációt, hiszen az iparosodás, a technológia fejlődése nem önálló személyiségeket kíván, hanem uniformizált embereket, akik behódnak a technokratikus rendszernek. „*Hogy pontosan meghatározott funkciókat végezzenek, mintegy automatákká kell lenniük.*” (Lorenz, 1996, 161. o.)

E veszély különösen a fiatalokat fenyegeti, a technokratikus rendszer ugyanis bennük látja a jövője biztosítékát, a reklámok is őket célozzák meg, mindent elkövetve annak érdekében, hogy uniformizálják őket. A fiatalok fogékonyak, és könnyen magukévá tesznek bármilyen új eszmét, azonban egy társadalom egészséges fejlődése során szükség van a tradíciók továbbörökítésére is. Ez került napjainkban veszélybe, amikor az újabb generációk radikálisan szakítanak felmenőikkel, a társadalmi tradíciókkal. Egyéniségüket akaratlanul is feladva „egyen”-ruhában, „egyen”-zenét hallgatva idomulnak a technokrácia kívánalmaihoz.

Rendkívül káros hatásai lehetnek a dezindividualizációnak. Az ipari társadalom szabályai közé szorított egyéneknek nagyobb lelki teherételt kell elviselniük, mint azon társaiknak, akik szabadon bontakoztathatják ki személyiségüket. „*A mai ipari társadalmakban már veszélyesen magas azok száma, akik ezzel a feszültséggel egyszerűen nem bírnak megbirkózni, és vagy aszociálissá, vagy neurotikusakká válnak.*” (Lorenz, 1996, 150. o.)

További súlyos problémát jelent az, hogy az ipari társadalmak a nagyvárosokba zsúfolják az embereket, akik így fokozottan vannak kitéve a városi életre jellemző kábítószerezőség, pszichés zavarok, a bűnözés veszélyeinek.

TANULMÁNY

Konrad Lorenz úgy értékeli, hogy az ipari társadalmak polgárai rabjává lettek a tudományos és technomorf gondolkodásmódnak, ami szerinte azzal is jár, hogy saját utódaikkal szemben sem képesek megfelelő érzelmeket táplálni. A rideg, elidegenedett bánásmódban részesülő kisgyermekből sérült, neurotikus felnőttek lesznek. Szükséges lenne olyan kutatásokba kezdeni, amelyek azt vizsgálják, hogy az erőszakos bűnözőknek kora gyermekkorukban milyen bánásmódban volt részük. Konrad Lorenz feltételezése szerint ugyanis az agresszivitás általános növekedése szoros kapcsolatban áll az emberközi kapcsolatok kora gyermekkori zavaraiival.

Könyvének fő következtetése az, hogy : „... az emberi szellem a technokrácia útján haladva magának az életnek és ezáltal az emberi léleknek is az ellenségévé vált.” (Lorenz, 1996, 146. o.)

Úgy érzi, hogy a nyugati kultúra a sír szélén áll, ám még mindig van remény arra, hogy az emberiség fejlődése jó irányba forduljon. Hitvallása szerint a fiatalokat kell ráébreszteni arra, hogy milyen embertelen a mai társadalom, meg kell őket ismertetni a fogyasztói társadalom kényszereitől mentes világgal.

Mindannyian érzékeljük a körülöttünk levő világ válságát, az értékrendek felborulását, a gátlástalan, durva mentalitás térnyerését, az alkoholizmus, a kábítószerfüggés, a mentális zavarok, a bűnözés növekedését. A deviáns magatartásformákkal fel kell vennünk a harcot, ennek során elsőként a bajok gyökerét kell megkeresni. Konrad Lorenz nagyigényű munkája sokban segíthet bennünket e feladat megvalósításakor. Amikor a társadalmi normákat, az erkölcsöt és a jogot semmibe vevő, a mások érdekeit, jogait támadó

egyénekek szembeni fellépés lehetőségeit, valamint a deviáns magatartást megelőző megoldásokat tekintjük át – semmiképpen nem szabad megfeledkeznünk Konrad Lorenz tanításairól, amelyekből cselekedeteink legbelső mozgatóit ismerhetjük meg.

A devianciák kezelése, a bűnözőkkel szembeni fellépés egyaránt komplex feladat, különféle szakmák képviselőit kell bevonni a munkába. A közös munkálkodás, az együttgondolkodás hozhatja meg csak az eredményt, hiszen egymással igen szoros összefüggésben levő problémákról van szó.

A szakembereknek fel kell végre ismerniük, hogy a tüneti kezelés ma már nem elégséges, és a társadalmi összefüggések megtalálása az egyetlen járható út a devianciák, a kriminalitás kezelése során.

Domokos Andrea

Felhasznált irodalom

Aronson, E.: A társas lény. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1994.

Lorenz, K.: Az agresszió. Katalizátor Iroda Budapest, 1994.

Lorenz, K.: Ember voltunk hanyatlása. Cartafilus Kiadó Budapest, 1996.

Magyar Beck I.: Eltűnt remények nyomában. Valóság 1997/1. sz.